

УДК 378.147

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА В СИСТЕМІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Н.В.Саснко

Анотація. У статті визначені шляхи формування позитивної мотивації студентів технічних ВНЗ до навчання в системі культурологічної підготовки. Схарактеризовані ефективні методи розвитку мотивації та виділені етапи цього процесу.

Ключові слова: технічний ВНЗ, культурологічна підготовка, мотивація, установка.

Аннотация. В статье определены пути формирования положительной мотивации студентов технических вузов к обучению в системе культурологической подготовки. Охарактеризованы эффективные методы развития мотивации и выделены этапы этого процесса.

Ключевые слова: технический вуз, культурологическая подготовка, мотивация, установка.

Abstract. In the article the ways of forming the technical university students' motivation towards studying in the system of culturological training are determined. Effective methods of motivation development are characterized, and the stages of this process are pointed out.

Key words: technical university, culturological training, motivation, interposition.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних шляхів формування високоосвіченої особистості майбутнього інженера є гуманізація вищої технічної освіти. Вона передбачає як зміну стилю педагогічного спілкування від авторитарного до демократичного, так і врахування у змісті освіти духовного потенціалу студентської молоді шляхом її залучення до всього багатства людської культури. Це стає можливим завдяки культурологічній підготовці, яку розглядаємо як науково-методичну систему забезпечення інтегрованого професійного, загальнокультурного та духовно-морального розвитку студентів технічних ВНЗ на культурологічних засадах.

Аналіз наукових досліджень з даної проблеми. Одним із найважливіших завдань технічного університету є формування позитивної мотивації студентів не тільки до набуття професійної компетентності, а й до загальнокультурного і особистісного росту. Питанням розвитку мотиваційної сфери тих, хто навчається, присвячено багато досліджень (А.Алексюк, С.Архангельський, Н.Бордовська, Л.Виготський, В.Давидів, В.Ільїн, Л.Коваль, А.Кузьмінський, А.Маркова, Г.Остапенко, А.Реан, С.Рубінштейн, В.Семиченко, Г.Щукіна, Д.Браун, Р.Гарднер, В.Ламберт, А.Маслоу й інші), проте, питання розвитку мотивації в процесі підготовки студентів технічних ВНЗ на культурологічних засадах потребує особливої уваги.

Мета статті – визначити шляхи і засоби формування мотиваційної сфери майбутнього інженера у системі культурологічної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Найбільш складним у розумінні механізмів формування мотивації поведінки людини є процес переходу зовнішніх чинників мотивації у внутрішні. Для психологів і педагогів завжди було важливо зрозуміти, яким чином зовнішня детермінація людської поведінки формує внутрішню детермінацію і поступово починає замінюватися нею, яким чином дитина, спочатку цілком залежна від зовнішнього середовища свого існування (принцип соціальної адаптації), кристалізує принцип *внутрішньої мотиваційної детермінації* [1] (тобто у певному розумінні звільняється від зовнішніх впливів, переборює механізми стихійної поведінкової орієнтації).

Беручи до уваги структуру детермінації діяльності (потребова і ціннісна), виділяють два рівні розвитку внутрішньої мотивації – ситуативний (який впливає із актуальних потреб людини) та ціннісний [2, с. 75-78].

На ціннісному рівні внутрішня мотивація проявляється як особистісне новоутворення, вона є ознакою ціннісної детермінації життєдіяльності. Вона лежить в основі такого важливого показника сформованості особистості, як надситуативна активність, за В. Петровським, яку дослідник пов'язує з надситуативним мотивом. В.Петровський характеризує його спонуканими, які є надлишковими з точки зору задоволення потреб і які можуть навіть знаходитися на протилежному їм полюсі, коли прийняття надситуативної мети не впливає з безпосередніх вимог ситуації [3]. У зв'язку з цим нас цікавить, яким чином мотивацію майбутнього інженера до підвищення загальнокультурного рівня, до професійного і духовного самовдосконалення перевести на рівень самосвідомості, «кристалізувати» її так, щоб вона не потребувала зовнішнього стимулювання, а стала потребою особистості. Тому що саме ці характеристики (вихід за межі потребово-ситуативної детермінації) й описують розвиток внутрішньої мотивації на ціннісному рівні.

Мотиви й установки отримуються людиною в результаті контактів з іншими людьми і соціальними групами, у яких уже сформувалися сильні позитивні або негативні реакції на певні об'єкти. Люди набувають або навіть вбирають установки тих, з ким тісно пов'язані. Тому так важливо створити у ВНЗ середовище, яке стимулюватиме майбутнього інженера до набуття не лише професійних, але й загальнокультурних знань, сприяти його активності, давати можливості розкриття творчого потенціалу і самореалізації.

Як зазначає Д.Узнадзе [4], за наявності потреби, яка має бути задоволена, і відповідної ситуації індивід звертається до певної діяльності, яка може бути обумовлена різними установками. Серед установок виділяють первинну (нефіксовану), або ситуативну, установку і вторинну (фіксовану) установку. Тільки у фіксованій установці проявляється одна з основних якостей ставлення особистості, психологічна своєрідність, що відрізняє її за змістом мотивів і об'єкта, на який спрямована її діяльність.

Важливо розуміти, як і в яких формах ця установка фіксується. Вирішальну роль, на думку представників школи Д. Узнадзе, відіграє повторення кожної окремої експозиції, тобто, у нашому випадку, організація такої ситуації, у якій студент виявляється під впливом чинників, які приведуть до формування бажаної для нас установки.

Це є необхідною умовою формування установки, оскільки установка в початковій фазі зазвичай виявляється у формі дифузного, недиференційованого стану і, щоб отримати безперечно диференційовану форму, стає необхідним використовувати повторну дію ситуації. Таким чином, йдеться про те, що чим частіше студенти опиняються в ситуаціях, у яких задовольняються їхні пізнавальні потреби, інтерес, відчуває позитивну дію їхня емоційна сфера, реалізуються творчі здібності, тим міцніше фіксується установка на подальший саморозвиток і самовдосконалення, тим вище вірогідність її актуалізації в майбутньому.

У літературі визначається багато засобів впливу на мотиваційну сферу тих, хто навчається (Є.Ільїн, В.Лозова, А.Маркова, Р.Чалдіні, В.Шуман, Г.Щукіна та інші). Проте, їх об'єднує те, що, як зазначає М.Алексєєва, «...нові мотиви народжуються завдяки застосуванню вчителем ефективних методів навчання, спрямуванню уваги учнів не тільки на досягнення кінцевого результату дій, а безпосередньо на саму пізнавальну діяльність, на оволодіння прийомами самостійної розумової діяльності» [5, с.68].

На підставі аналізу ідей дослідників (В.Лозова, А.Маркова) визначимо методи, які довели свою ефективність у розвитку позитивної мотивації майбутніх інженерів щодо підвищення їхнього загальнокультурного рівня, професійного та духовного самовдосконалення. Це спеціальна обробка змісту навчального матеріалу з урахуванням новизни, історизму, значення для практичної діяльності тощо; цікаве викладення (цікаві приклади, досліді, парадоксальні факти); використання наочності; незвичайна форма подання матеріалу, яка викликає здивування в студентів; використання пізнавальних ігор, ситуацій суперечки і дискусії; аналіз життєвих ситуацій; розвиток захоплень тих, хто навчається; створення сприятливого емоційного тону пізнавальної діяльності (емоційність викладача); вплив особистості педагога, його ставлення до тих, хто навчається, предмета, професії; створення пізнавального психологічного клімату в групі; забезпечення адекватної системи оцінювання результатів навчання, спрямованого на розвиток активності; уміле використання викладачем заохочення та осудження.

Більшість учених поділяє такі погляди на питання про ефективне застосування методів навчання: а) кращі результати дає не засвоєння готового матеріалу, а самостійні активні пошуки відповіді на поставлене перед студентами пізнавальне завдання; б) пошукова діяльність студента можлива лише тоді, коли відбулося «кількісне накопичення знань до якісного стрибка», що може відбутися лише

завдяки «гігантській попередній роботі, спрямованій на накопичення даних, обміркування зв'язків предметів та явищ з іншими предметами та явищами» [6, с. 58].

Цим характеристикам найбільше відповідає метод проблемного навчання. Учені, які досліджують засоби розвитку позитивної мотивації, наголошують на особливій ролі проблемного навчання у цьому процесі, але не існує єдиної думки щодо визначення поняття «проблемне навчання», яке розглядається: як метод навчання (М.Скаткін, І.Лернер), як принцип навчання (Т.Кудрявцев), як особливий підхід до навчання (Т.Шамова), як методична система, яка об'єднує різноманітні методи навчання (М.Махмутов). Ядром проблемного навчання є проблемна ситуація, яка розуміється як ситуація інтелектуального ускладнення того, хто навчається, у момент, коли він усвідомлює наявність навчальної проблеми та недостатність існуючих для її розв'язання знань (В.Лозова).

Аналізуючи проблемне навчання, В.Лозова доходить висновку, що пізнання проблеми веде до накопичення знань, які відрізняються від тієї інформації, яка накопичувалася у проблемній ситуації. Так здійснюється один із законів діалектики – перехід кількості в якість: обмірковування вже відомого призводить до виявлення невідомого і його пізнання, яке здійснюється або в процесі пізнання нових відносин того чи іншого явища з іншими явищами, або засвоєння сутності самого процесу [6].

А.Дусавицький [7] вказує, що будь-який інший спосіб навчання, крім проблемного, який не включає етапи усвідомлення проблеми, прийняття її як суб'єктивного завдання, самостійного пошуку розв'язання проблеми, результатом якої має стати теоретичне поняття, не відповідає сенсу навчально-професійної діяльності у ВНЗ. На думку дослідника, теоретичне знання, задане у готовому виді, не може бути стимулом у навчально-професійній діяльності з таких причин:

а) якщо у студента є інтерес до теоретичних способів діяльності, то передача способу в готовому вигляді, наприклад на лекції, не має для нього сенсу. Запропоноване розв'язання (теоретичний спосіб оцінки речей і явищ) сприймається ним як нав'язане ззовні, бо потреба в теоретичних знаннях вимагає самостійного осмислення проблеми, у рамках якої може бути оцінений пропонований спосіб. Виникає почуття незадоволення, яке може виразитися, зокрема, у невідвідуванні лекцій ("Я про це можу прочитати в книзі"). Студент зі сформованою потребою в теоретичному знанні прагне в цьому випадку самостійно розібратися в проблемі, але вже поза межами навчального процесу.

б) якщо у студентів немає інтересу до теоретичних способів діяльності, то введення поняття в готовому вигляді веде до формального його засвоєння (заучування визначення). Воно не спонукає студента до подальшого поповнення знань у цій галузі (він обмежується конспектом при підготовці до іспиту). Сама теоретична проблема залишається для нього незрозумілою, нерозкритою і непотрібною.

Таким чином, справжня навчально-виховна діяльність, основним способом реалізації якої є проблемне навчання, – це діяльність спілкування викладача і студента. Сенс цієї діяльності для викладача – не в передачі певних знань, а в організації власної діяльності студента з осмислення проблеми і знаходження способів її розв'язання, а головний результат такої діяльності – розвиток теоретичної пізнавальної потреби і науково-професійного мислення студентів.

Зміст навчального матеріалу у ВНЗ дозволяє використовувати проблемні ситуації протягом усього курсу навчання в університеті не тільки в аудиторії під час вивчення як гуманітарних, так і фахових дисциплін, а й в позааудиторній роботі («круглі столи», конкурси студентських наукових робіт, під час роботи студентських наукових гуртків тощо).

Серед чинників, які мотивують різні форми навчально-виховної діяльності, особливе місце відводиться стимулюванню, що в педагогічній науці розглядається переважно як спонукання учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності (С.Гончаренко), як поштовх до конкретних дій (І.Підласий), як надання поштовху, імпульсу думці, почуттю, дії (В.Сластьонін, О.Радугін), як активізація людини до посиленої діяльності, своєрідний поштовх (Ю.Чабанський, З.Равкін), як початок формування мотиву (В.Шпалінський).

Для створення позитивної мотивації майбутнього інженера підкреслюємо важливість таких стимулів: стимули, джерелом яких є зміст діяльності (новизна матеріалу, складність, практична значущість); стимули, які пов'язані з процесом діяльності (проблемність викладання, самостійна робота); стимули, які виникають у характері відносин між викладачами та студентами; емоційні стимули, що викликають радісні, оптимістичні емоції і переживання; стимули, які пов'язані з приділенням більшої уваги зовнішній діяльності, а через неї вже справляється вплив на внутрішню, тобто змагання, погроза, осуд тощо; перспективні стимули, що пов'язані з реалізацією реальних цілей діяльності в майбутньому; стимули, які визначають готовність до активної діяльності: інтерес,

перспектива, вимога; стимули, що сприяють формуванню ціннісних орієнтацій особистості: ідеали, приклади; стимули, які закріплюють статус вихованця, його рольовий стан, підвищують рівень його домагань: довіра, заохочення.

Не можна не враховувати значення таких дієвих стимулів у вихованні індивіда, як заохочення і покарання. У біхевіористській зорієнтованій соціальній психології (дослідження соціальних установок Д.Ховланда) зміна аттитюдів людини пояснюється тим, яким чином організовується підкріплення тієї або іншої соціальної установки. Змінюючи систему винагород і покарань, можна впливати на характер соціальної установки, змінювати її, проте робити це потрібно дуже тактовно.

Без сумніву, у зміні соціальної установки і розвитку позитивної мотивації студентів провідна роль належить викладачеві, який може привести в дію такі психологічні механізми, як зараження, наслідування, переконання [8]. Зараження як психологічний механізм є процес передачі емоційного стану від людини або групи іншій людині або іншій групі людей.

Особливо сильно емоційне зараження виявляється у людей за наявності спільності оцінок ситуації й установок, очікуванні ними якихось подій. Людина легше заражається тими емоціями, які пов'язані з потребами, які є у неї. Зараженню студентів сприяють висока енергетика поведінки викладача, який робить вплив на студентську аудиторію, його артистизм, створення інтриги.

Наслідування – це наслідування якого-небудь прикладу, зразку, ухвалення і відтворення зовнішніх і внутрішніх особливостей інших людей, привабливих для даного суб'єкта. Наслідування сприяє навчанню, адаптації, створює основу для групової мотивації і групової поведінки. Наслідуванню сприяють поведінка і спосіб життя інших людей, демонстрація високої майстерності тощо. Для студентів технічних ВНЗ це можуть бути зразки життя та праці видатних учених та винахідників, їхня самовідданість науці, широка ерудованість, високий моральний рівень.

Переконання – це метод впливу на свідомість особистості через звернення до її власної критичної думки. Основою переконання служить роз'яснення суті явища, причинно-наслідкових зв'язків і стосунків, виділення соціальної і особистісної значущості розв'язання того або іншого питання. Переконання апелює до аналітичного мислення, при якому переважає сила логіки і доказовість, досягається переконливість доводів, що наводяться. Переконання як психологічний вплив має створювати у людини переконаність у правоті іншого і власну впевненість у правильності ухвалюваних рішень. Переконувати можна не тільки словом, але й справою, особистим прикладом.

Роль переконання особливо значна у зміні соціальних установок, що знаходить віддзеркалення в концепціях «переконливої комунікації» [9]. Тут запропоновано декілька моделей (Аронсон, 1998; Белінська, Тихомандрицька, 2001; Х'юстон та інші, 2001), ефективність яких обумовлена підбором певних способів переконання, які вживаються або в прямому спілкуванні з людиною, або в засобах масової інформації. Одна з моделей пропонує стратегію «послідовного наближення до мети». Для цього в аттитюді конкретної особистості до якого-небудь об'єкта встановлюють дві сфери: сферу *ухвалення* і сферу *неприйняття*, тобто виявляють деякий діапазон думок про об'єкт. Далі переконлива дія будується так, щоб спочатку «завоювати» сферу ухвалення, а потім послідовно просуватися далі, наче зломивши опір. Якщо враховувати, що емоційно-почуттєва сфера студентів, особливо перших курсів, є ще недостатньо сформованою, то умілі дії викладача з «завойовування» сфери вихованця та переконання його в іншій, відмінній від його власної точці зору, будуть мати успіх.

Цікаво проаналізувати роль викладача з погляду так званих теорій відповідності: Ф.Хайдер, Т.Ньюком, Л.Фестінгер, Ч.Осгуд, П.Танненбаум [10]. Відповідно до цих теорій зміна соціальної установки кожного разу відбувається у тому випадку, коли в когнітивній структурі індивіда виникає невідповідність, наприклад, стикається негативна установка на який-небудь об'єкт і позитивна установка на особу, яка дає цьому об'єкту позитивну характеристику. Невідповідності можуть виникати й з різних інших причин. Важливо, що стимулом для зміни аттитюда є потреба індивіда у відновленні когнітивної відповідності, тобто впорядкованого, «однозначного» сприйняття зовнішнього світу. Якщо, припустимо, студент вступив до університету з негативно сформованими стереотипами відносно, наприклад, представників інших національностей, то ерудований, освічений, енергійний, висококультурний викладач цілком може зруйнувати ці стереотипи і сформулювати нові соціальні установки.

Значення особистості викладача як важливого засобу стимулювання навчання студентів підкреслюють багато дослідників (А.Альберт, І.Зязюн, Л.Єршова, Н.Кузьміна, О.Киричук, С.Кондратьєва, С.Максименко, О.Мороз, Н.Ничкало, В.Семиченко, В.Сластьонін, О.Солодухова, К.Щербакова та ін.) У культурологічній підготовці роль викладача дуже важлива, але для того, щоб викладач став центральною фігурою навчального процесу, вважає А.Маркова, необхідно допомогти йому укріпити готовність до постійного саморозвитку, здатність протидіяти штампам і стереотипам у

праці, впроваджувати інновації. До особистісної структури педагога, яка пов'язана з його професійною компетентністю, дослідник відносить спрямованість, мотивацію (соціальну, пізнавальну, професійну), педагогічні здібності – перцептивні та управлінські. Для прояву і саморозвитку особистості педагога необхідні певні вміння (С.Кондратьєва, А.Маркова, І.Зязюн та інші): займати чітку громадянську позицію, управляти своїм емоційним станом, надаючи йому конструктивного характеру; визначати особливості свого стилю і використовувати позитивні природні дані; сприймати позитивні можливості тих, хто навчається, і тим самим сприяти зміцненню і ствердженню своєї «Я – концепції»; оволодівати високими еталонами праці педагога (педагогічна майстерність); здійснювати творчий пошук, переходити від рівня майстерності до власне новаторського рівня (А.Маркова, Є.Барбіна).

Про ступінь сформованості позитивної мотивації студентів до оволодіння професійною компетентністю, підвищення загальнокультурного рівня, духовного самовдосконалення дозволяють судити такі параметри мотиву: наочний зміст мотиву, широта цього наочного змісту (ступінь узагальненості мотиву) і стійкість мотиву – його смислоутворююча функція. Стійкий мотив, на наш погляд, лежить в основі формування установки. Він проходить такі етапи свого розвитку (А.Дусавіцький).

Наприклад, у людини немає інтересу до способів пізнання. Але вона може зацікавитися захопливо поданим поясненням якогось пізнавального факту. Такий інтерес є ситуативним і реактивним: він виникає під впливом зовнішнього стимулу і гасне після припинення його дії. Сила інтересу недостатня для спонуки до самостійної діяльності. Якщо ж зовнішня стимуляція до певної діяльності стає системою (принцип багатократного повторення експозиції в теорії установки Д.Узнадзе), інтерес людини починає поступово розширюватися і узагальнюватися, тобто відбувається перенесення на інші однотипні предмети нової потреби (наприклад, у різних пізнавальних ситуаціях людина починає цікавитися способами пояснення пізнавальних фактів).

Нарешті, заглиблюючись, інтерес стає стійким: він спонукає людину до самостійного пошуку кола предметів, які задовольняють потребу. Інтерес тут набуває функції дієвого (смислоутворюючого) мотиву діяльності.

Вищим ступенем розвитку внутрішньої мотивації, яка виявляється у фіксованій установці та надситуативній активності, є феномен творчої діяльності. Д.Богоявленська виявила особливу творчу активність, яка не стимулюється ні зовнішніми чинниками, ані впливом внутрішніх оцінок, але характеризується виходом за межі заданої мети та високим рівнем творчості [11, с.34-59].

Творчість є виходом у сферу багатозначного, багатовимірного розуміння реальності та її опанування, тобто творчість передбачає актуалізацію надситуативності як здатності суб'єкта виходити за межі однозначних конструкцій «зовнішньої доцільності» [12, с.16-30].

З викладеного вище робимо такі **висновки**. Завданням технічного університету є формування позитивної мотивації студентів як до набуття професійної компетентності, так і до загальнокультурного й особистісного розвитку в процесі підготовки майбутніх інженерів на культурологічних засадах, що відповідає вимогам сучасної освіти. Розвинена мотивація обумовлює установку студента на подальші самоосвіту й самовдосконалення протягом усього життя. Визначені методи, що довели свою ефективність у розвитку мотивації студентів ВТНЗ. Виділені такі етапи формування мотивації: поступове розширення й узагальнення ситуативних інтересів, які виникають під впливом зовнішнього стимулювання шляхом багаторазової організації ситуації, що викликає інтерес студентів; поступове поглиблення інтересу й доведення його до параметру стійкого з послідовним його перетворенням у фактор надситуативної активності, що виявляється у феномені творчої активності як вищому ступені розвитку мотивації.

Література

1. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека / В. И. Чирков // Вопросы психологии. – 1996. – №3. – С. 116-132.
2. Климчук В.О. Развитие внутренней мотивации / В. О. Климчук // Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем: Матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції / Ред. І. Г. Грабар. – Житомир, 2003. – С. 75-78.
3. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности / В. А. Петровский. – М. : Рос. Открытый ун-т (РОУ), 1992. – 223 с.
4. Узнадзе Д. И. Экспериментальные основы психологии установки / Д. И. Узнадзе. Тбилиси, Изд-во акад. наук Груз. ССР, 1961. – 210 с.
5. Алексеева М.И. Мотивы навчання учнів / М. И. Алексеева. – К. : Рад. школа, 1974. – 119 с.

6. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів : (Спецкурс із дидактики) : [Навч. посібник для пед. ін-тів] / В. І. Лозова. - Х. : Основа, 1990. – 89 с.
7. Мотивы учебной деятельности студентов: Учеб пособие / А. К. Дусавицкий. – Харьков : ХГУ, 1987. – 55 с.
8. Шпалінський В. В. Мотивація в управлінській діяльності : [Навчальний посібник] / В. В. Шпалінський, Т. В. Кожухова / Інститут післядипломної освіти. – Харків, 2002. – 130 с.
9. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – 5-е изд, испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 364 с.
10. Андреева Г.М. Современная социальная психология на Западе: (Теорет. направления) / Г.М. Андреева, Н.Н. Богомолова, Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 270 с.
11. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1983. – 173 с.
12. Кудрявцев В.Т. Выбор и надситуативность в творческом процессе: опыт логико-психологического анализа проблемы / В.Т. Кудрявцев // Психологический журнал. – Т. 18. – 1997. – № 1. – С. 16-30.